

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/44/99-106>

Esmira Hüseynli

Xəzər Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0004-4821-0880>

esmirahuseynlii@gmail.com

Ali təhsil mühitində etik davranışların təhlili: müəllimlərin rolu və təsirləri

Xülasə

Müasir dövrdə təhsilin keyfiyyəti yalnız təhsil alanlara ötürülən akademik biliklərin səviyyəsi ilə deyil, eyni zamanda müəllimlərin pədaqoji fəaliyyət zamanı nümayiş etdirdikləri etik davranış, peşəkar münasibət və dəyərlərlə də müəyyən olunur. Lakin son illərdə təhsil sistemində qeyri-etik davranışların artması bu sahənin tədqiqini zəruri edir. Xüsusilə sosial media və kütləvi informasiya vasitələrinin cəmiyyətin gündəlik həyatında daha təsirli mövqe qazanması, bu kimi halların daha tez müşahidə olunmasına, ictimaiyyətə ötürülməsinə və geniş miqyasda müzakirəyə çıxarılmasına şərait yaratmışdır. Nəticə etibarilə, bu məsələ sadəcə təhsil sistemi daxilində deyil, habelə cəmiyyətin ümumi müzakirə gündəmində də öz əhəmiyyətini artırmışdır. Bu məqalədə ali təhsil müəssisələrində müəllimlərin peşə etikasının əhəmiyyəti və etik davranışların təhsilalanlara təsiri araşdırılır. Müəllimin etik davranışının yalnız onun şəxsi peşəkarlığını deyil, eyni zamanda tələbələrin akademik nailiyyətlərini, motivasiyasını və sosial bacarıqlarını da formalaşdırması diqqətə çatdırılır. Məqalədə peşəkar müəllim modelinin əsas xüsusiyyətləri izah olunur. Eyni zamanda, qeyri-etik davranış nümunələri və bu davranışların yaranmasına səbəb olan faktorlar təhlil edilir. Müəllimlərin etik prinsiplərə riayət etməməsinin səbəbləri arasında motivasiya çatışmamazlığı, zəif nəzarət mexanizmləri, sosial rifahın aşağı səviyyədə olması və texnologiyanın təsiri kimi amillər yer alır. Nəticə olaraq, müəllimlərin etik davranış mədəniyyətinin gücləndirilməsi təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsi və tələbələrin müsbət inkişafı üçün zəruri şərt kimi qiymətləndirilir.

***Açar sözlər:** peşə etikası, müəllimlərin etik davranışları, peşəkar müəllimlik, etik prinsiplər, təhsil sistemi.*

Esmira Huseynli

Khazar University

Master student

<https://orcid.org/0009-0004-4821-0880>

esmirahuseynlii@gmail.com

Analysis of Ethical Behaviors in Higher Education Environment: The Role and Influence of Teachers

Abstract

In the modern era, the quality of education is not only determined by the academic knowledge delivered to students, but also by the ethical behavior, professional attitude, and values demonstrated by teachers during their pedagogical activities. However, the recent increase in unethical behaviors within the education system necessitates further scholarly inquiry into this domain. Particularly, the growing influence of social media and mass communication tools in everyday life has facilitated the rapid observation, dissemination, and large-scale public discussion of such instances. Consequently, the issue has extended beyond the boundaries of the education system, gaining prominence within broader societal discourse. This article explores the importance of professional ethics among teachers in higher education institutions and the impact of ethical behavior on students. It emphasizes that a teacher's ethical behavior shapes not only their personal

professionalism but also students' academic achievements, motivation, and social skills. The article outlines the key characteristics of the professional teacher model. At the same time, it analyzes examples of unethical behavior and the factors that contribute to such conduct. These factors include lack of motivation, ineffective control mechanisms, low levels of social welfare, and the influence of technology. In conclusion, the reinforcement of an ethical behavior culture among educators is evaluated as a fundamental prerequisite for enhancing educational quality and fostering the positive development of students.

Keywords: *professional ethics, teachers' ethical behavior, professional teaching, ethical principles, education system.*

Giriş

Təhsil sistemlərinin əsas hədəfi ölkənin müvafiq quruluşuna, fəlsəfəsinə uyğun cəmiyyətə faydalı fərdlər qazandırmaq və beləliklə, ölkənin inkişafını təmin etməkdir. Bu məqsədin reallaşması üçün müəllimlərin təhsil sistemlərində xüsusi bir rola malik olmaları danılmaz həqiqətdir. Hər bir təhsil sisteminin ən vacib elementi olan müəllimlər cəmiyyətin memarları kimi gələcək nəsilləri yetişdirmək və bununla da ölkənin sosial-mədəni quruluşuna təsir göstərmək gücünə sahibdirlər. Heç kəsə sirr deyil ki, keyfiyyətli təhsil məhz peşəkar müəllimlər vasitəsilə təmin edilə bilər. Müəllimlər daşıdıqları öhdəliklərin və məsuliyyətlərin fərqi olmalı, peşəkar fəaliyyət göstərə bilmələri üçün etik prinsip və qaydaların mahiyyətini dərk edərək peşə etikasının tələblərinə uyğun davranmalıdırlar. Bu tələblərin mənimsənilməsi və tətbiqi ilə müəllimlik peşəsinin nüfuzunu, həmçinin müəllimin cəmiyyətdəki statusunu yüksəltmək mümkün ola bilər (Yaylalı, 2023; Betweli, 2013). İnformasiya əsrində məlumat istehsal edən və onu istifadə edə bilən bir cəmiyyət inkişaf edə bilər. Ali təhsil ocaqlarının ilkin funksiyası dövrün tələblərinə müvafiq, qərəzsiz və etibarlı bilik istehsal etməkdir. Bu mənada ali təhsil müəssisələri informasiya istehsalının peşəkarlıq və təcrübə tələb etdiyini unutmamalı, bilik istehsalı prosesində etik qaydalara riayət etməlidir (Demir, 2023, 404).

Öyrənmə və öyrətmənin insan tarixinin başlanğıcından mövcud olduğunu nəzərə alsaq, müəllimlik peşəsinin ən qədim peşələrdən biri olduğu qənaətinə gəlmək mümkündür. Bu peşə, cəmiyyətin inkişafına töhfə vermək məqsədilə gənc nəslin, ailənin, sosial mühitin, millətin və dövlətin inkişafına yönəlmiş bilik və dəyərlərin ötürülməsi sənəti kimi xarakterizə edilir. Tarixi baxımdan müəllimlik biliklərin bir nəsiləndən digərinə çatdırılmasını təmin edən əsas vasitə kimi çıxış etmiş və cəmiyyətlər tərəfindən yüksək dəyər verilən, hörmət edilən peşələrdən biri kimi qəbul olunmuşdur (Karataş, 2020). Müəllimlər təhsilin təməlini formalaşdıran şəxslərdir. Əgər onlar məsuliyyətsiz, həvəssiz, qeyri-əxlaqi və antisosial davranış nümayiş etdirirlərsə, bu, bütöv bir milləti məhvə sürükləyə bilər. Bundan əlavə, əgər müəllimlər öz ixtisas sahələrində kifayət qədər bilikli deyillərsə və yanlış məlumatlar ötürürlərsə, onlar yalnız yararsız deyil, həm də təhlükədirlər (Akinrotimi, 2021, 135).

Tədqiqat.

Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və peşəkar, səriştəli müəllimlərin hazırlanması uzun illərdir ki, dövlətin təhsil siyasətində əsas prioritetlərdən biri kimi qəbul olunur və bu gün də öz aktuallığını qorumaqdadır. "Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"nın 32-ci maddəsində vurğulanır ki, hər bir təhsilə alan dövlət təhsil standartlarına uyğun şəkildə, mənəvi və psixoloji baxımdan sağlam pedaqoji mühitdə keyfiyyətli təhsil almaq hüququna malikdir. Qanunun 33-cü maddəsində isə təhsilverənlərin öhdəliklərinə diqqət yetirilərək, onların keyfiyyətli təhsil verməsi, təhsilə alanların sağlamlığının və təhlükəsizliyinin qorunmasında iştirak etməsi qeyd olunur. Bu maddədə, eyni zamanda, müəllimlərin etik davranış normalarına əməl etməsi, pedaqoji əxlaq və mədəniyyətə sadıq qalması, təhsilə alanlara hörmətlə yanaşması və müəllim nüfuzunun qorunması da mühüm vəzifələr sırasında göstərilir. Təhsil sistemində ən vacib rol müəllimlərə məxsusdur. Araşdırmalar təsdiqləyir ki, müəllimin şəxsiyyət xüsusiyyətləri və peşəkar bacarıqları tələbələrin təhsil uğurlarında mühüm rol oynayır. Bu isə onu göstərir ki, müəllimlər təhsil prosesini yalnız ümumi hədəf və prinsiplərə deyil, həm də peşə etikasına uyğun şəkildə həyata keçirməlidirlər. Bu

yanaşmanı nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi 15 may 2024-cü il tarixli qərarla “Təhsil verənlərin etik davranış Qaydaları”nı təsdiqləmişdir. Sözügedən sənəd təhsilverənlərin peşə fəaliyyətində etik prinsiplərin tətbiqini təşviq etmək, etik davranış standartlarını müəyyənləşdirmək, ümumilikdə təhsil mühitində sağlam və davamlı etik münasibətlərin inkişafına töhfə verməyi hədəfləyir. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası müəllimi təhsilin keyfiyyətində əsas faktor kimi dəyərləndirir. Strategiyada peşəkar və etik bacarıqlara malik müəllimlərin hazırlanması, onların inkişafının dəstəklənməsi və müəllim nüfuzunun artırılması təhsil siyasətinin prioritetləri sırasında yer alır. Beləliklə, həm strateji sənədlərdə, həm də normativ-hüquqi aktlarda müəllimlərin etik davranışı və peşəkar məsuliyyəti təhsilin keyfiyyətinin təminində həlledici amil kimi dəyərləndirilir. Bu, mövzunun hazırda da aktual olaraq qalmaqla yanaşı, elmi tədqiqat üçün əhəmiyyətli bir əsas kimi dəyərləndirilməsinə zəmin yaratdığını göstərir.

Etika, peşə etikası anlayışı və müəllimlik peşəsində etik prinsiplər. “Etika” termini müasir dövrdə olduqca tez-tez işlədilən bir anlayışdır və bəzən əxlaq anlayışı ilə qarışdırılır. Etika, hər şeydən əvvəl, fəlsəfənin bir sahəsidir. Xüsusilə son iyirmi-otuz il ərzində etikaya dair tədqiqatların və onun tətbiq sahələrinin əhatə dairəsi genişlənməmiş, etikaya verilən əhəmiyyət nəzərə çarpacaq dərəcədə artmışdır (Erdem, 2014, 70). Əxlaq haqqında elm olan etika yunan dilində “ethos” sözündən yaranıb, adət, ənənə, vərdiş, xarakter, temperament, davranış kimi mənaları ifadə edir. Baxmayaraq ki, etika anlayışının elm kimi formalaşması Aristotelin adı ilə bağlıdır, etika bir proses kimi çox əvvəllər də insanların həyatında yer tutmuşdur (Hacıyeva, 2012, 23).

Hər bir peşə özünə məxsus etik dəyərlər sistemini formalaşdırır. Bu kontekstdə peşə etikası, müəyyən bir peşənin prinsiplərini, doğru və yanlış davranışlarını müəyyən edən, həmin sahədə çalışan şəxslərin riayət etməli olduğu qaydaları təsbit edən və bu qaydalara əməl olunmasını təmin edən normativ çərçivə kimi izah edilə bilər. Bu sistem, peşə sahiblərinin etik standartlara uyğun fəaliyyət göstərməsini tələb edir və onların peşə ideallarına sadıq qalmasını təmin edir. Əks halda, müəyyən qaydalara riayət etməyən şəxslər peşə fəaliyyətindən uzaqlaşdırıla bilər (Atak & Gül, 2014, Akinrotimi, 2021). Peşə etikası, xüsusilə insanlarla birbaşa bağlı olan peşələrdə tətbiq olunmalı davranış qaydalarına əsaslanır. Peşə etikası çərçivəsində ən mühüm amillərdən biri eyni sahədə çalışan şəxslərin vahid davranış normalarına uyğun hərəkət etmələrinin vacib olmasıdır. Bu baxımdan peşə etikası, yalnız peşə sahiblərinin bir-biri ilə münasibətlərini tənzimləməklə kifayətlənmir, eyni zamanda onların təqdim etdikləri mal və xidmətlərin keyfiyyət və standartlarına da təsir göstərir (Kayıkcı & Uygur, 2012, 70). Pedaqoji etika müəllimin həm tədris mühitində, həm də məktəbdən kənar sosial mühitdə nümayiş etdirdiyi davranış və ünsiyyət tərzində özünü göstərir. Bu mədəniyyət, müəllimin pedaqoji fəaliyyəti zamanı təhsilalanlar, valideynlər və həmkarları ilə qurduğu münasibətlərdə, eləcə də onun nitqində və etik prinsiplərə uyğun rəftarında əks olunur. Müəllimin peşə mədəniyyəti, onun peşəkar nüfuzunu formalaşdıran və tədris prosesinin effektivliyinə təsir edən əsas amillərdən biridir (İlyasov, 2018, 62).

Peşə etikası prinsiplərinin əsas məqsədi peşəkar mütəxəssisləri etik davranışa təşviq etmək, onları etik dəyərlər barədə məlumatlandırmaq və peşə davranış qaydalarının sərhədlərini müəyyənləşdirməkdir. Geniş ədəbiyyata istinad edərək, Aydın (2012) müəllimlik peşəsi ilə əlaqədar diqqət yetirilməsinin vacib olduğunu vurğuladığı 11 əsas etik prinsipi aşağıdakı kimi təqdim etmişdir:

1. Peşəkarlıq: Müəllimin öz vəzifələrini məsuliyyətlə və yüksək keyfiyyətlə yerinə yetirməsi üçün zəruri bilik, bacarıq və səriştələrə sahib olması.

2. Xidməti məsuliyyət: Müəllimin təhsili ictimai bir xidmət kimi dəyərləndirərək, cəmiyyət qarşısında daşdığı mühüm rolu və öhdəlikləri dərk etməsi və bu şüurla fəaliyyət göstərməsi.

3. Ədalətlik: Müəllimin təhsil alanlara qarşı ayrı-seçkilik etmədən, hamısına bərabər münasibət göstərməsi, ədalətli davranması və hər bir təhsil alanın bacarıq və imkanlarını tam şəkildə reallaşdırmasına şərait yaratması.

4. Bərabərlik: Bu prinsip çətinliklərin, imkanların və xidmətlərin paylaşımında sərhədlərin aydın şəkildə müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur. Məqsəd cəmiyyətdə ədalətli paylanmanı təmin etmək üçün resursların və imkanların bütün fərdlər arasında balanslı şəkildə bölüşdürülməsidir.

5. Sağlam, habelə təhlükəsiz mühitin təmin edilməsi: Tələbənin təhsil hüququnun ayrılmaz hissəsi olaraq, onun sağlam və təhlükəsiz təlim mühitində olması vacibdir. Bu səbəbdən, müəllimin əsas etik vəzifələrindən biri sinifdə intizamı təmin etməklə yanaşı, təhsil alanların sağlamlığına və təhlükəsizliyinə təhlükə yarada biləcək hər cür vəziyyəti aradan qaldırmaqdır.

6. Korrupsiyaya yol verməmək: Korrupsiya şəxsi maraqlar naminə səlahiyyət və resursların sui-istifadəsi kimi başa düşüldüyündən, müəllim etikasına baxımından hər hansı maddi yaxud qeyri-maddi qazanc əldə etmək məqsədilə qeyri-qanuni və qeyri-etik davranışlardan uzaq durmaq vacibdir.

7. Dürüstlük, doğruluq və etibar: Etik davranışın əsasını başqaları ilə münasibətlərdə dürüstlük və səmimiyyət təşkil edir. Əgər müəllim səmimi və dürüst olmazsa, bu, onun nüfuzuna zərər vurur və etimad mühitini pozur.

8. Obyektivlik: Obyektivlik, insanın hadisə və şəxsləri olduğu kimi qəbul edib, onları şəxsi arzularından, hisslərindən və qorxularından asılı olmayaraq dəyərləndirmə bacarığıdır. Bu prinsip müəllimin qərarlarında emosiyalara deyil, məntiqə və zehni dəyərləndirməyə əsaslanmasını tələb edir. Obyektiv yanaşma müəllimə situasiyaları qərəzsiz şəkildə analiz etməyə, ədalətli qərarlar verməyə və bütün təhsil alanlara bərabər münasibət göstərməyə şərait yaradır.

9. Peşəkar bağlılıq və davamlı inkişaf: Peşəkar bağlılıq müəllimin çalışdığı təhsil müəssisəsinə mənsubiyyət hiss etməsi, onun məqsədlərinə çatması üçün məsuliyyət daşması və kollektiv uğura töhfə vermək istəyi ilə səciyyələnilir. Bu bağlılıq müəllimin təşkilatın dəyərlərinə sadıqlığını, işindən məmnunluğunu və fəaliyyətinə ciddi yanaşmasını əks etdirir. Eyni zamanda, müəllimin peşəkar inkişafı üçün davamlı öyrənməyə və özünü təkmilləşdirməyə açıq olması da bu prinsipin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

10. Hörmət: İnsan olmaq özü-özlüyündə dəyərli sayıldığından, hər bir fərdin ləyaqətinə və hüquqlarına hörmət göstərmək etik davranışın əsas prinsiplərindən biridir. İnsanı digər canlılardan fərqləndirən düşünmə, mühakimə etmə, ünsiyyət qurma və gələcəyi planlaşdırma kimi xüsusiyyətlər, onun xüsusi, hörmətəlayiq varlıq olduğunu göstərir. Müəllim, bu baxımdan, həm təhsilalanların, həm də digər insanlarla ünsiyyətdə onların şəxsiyyətinə və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmalı, münasibətlərini anlayış üzərində qurmalıdır.

11. Resurslardan səmərəli istifadə: Müəllimin etik məsuliyyətlərindən biri də institusional və ictimai resurslardan, xüsusilə də vaxt kimi dəyərli bir resursdan səmərəli şəkildə istifadə etməsidir. Tədris zamanı vaxtın düzgün idarə olunması təhsilalanlara maksimum fayda təmin edir. Dərsə gec başlamaq, vaxtından əvvəl bitirmək, dərs zamanı şəxsi işlərlə məşğul olmaq, hazırlıqsız dərs keçmək və ya tələbələrin suallarını görməzlikdən gəlmək kimi hallar resurslardan qeyri-səmərəli istifadəni göstərir. Bu səbəbdən, müəllimlər dərs prosesini keyfiyyətli və məqsədyönlü şəkildə təşkil etməli, vaxt və digər resurslardan təhsilalanların inkişafına yönəlmiş formada istifadə etməyə diqqət yetirməlidirlər (Aydın 2012, Arslan, 2024, 17-18).

12. Qeyri etik davranışlar və səbəbləri. Qeyri-etik davranış dedikdə cəmiyyətin inanclarına, qaydalarına uyğun olmayan, mənfi və düzgün hesab edilməyən davranışlar nəzərdə tutulur. Ədəbiyyatda təhsil və tədrisə lazımi əhəmiyyət verməmək (özünü inkişaf etdirməmək), dərslərə vaxtında başlamamaq və vaxtında bitirməmək, dərs yükünü həddən artıq göstərmək, dərsə girmədiyi halda əmək haqqı almaq, dərsə assistentini göndərmək, dərsləri müəllimiyönlü keçmək, tələbəni araşdırmaya təşviq etməmək, qiymətləndirmədə obyektiv olmamaq, tələbə ilə alçaldıcı davranmaq və ya təhqir etmək, cinsi yaxınlıq göstərmək, imtahan vərəqlərini düzgün yoxlamamaq, bəzi tələbələrə üstünlük vermək, ayrı-seçkilik etmək (din, etnik mənsubiyyət, dərindən rəngi, fiziki görünüş, sosial-iqtisadi vəziyyət və s.), tələbənin şəxsi məlumatlarını başqaları ilə paylaşmaq – bütün bunlar təhsil sahəsində peşə etikasına zidd davranışlar kimi qeyd olunur (Ay, 2017, 268). Qeyri-etik davranışlar müxtəlif qurumlarda münaqişələrə və davranış pozuntularına gətirib çıxarır ki, bu da daxili etibar, sədaqət, performans və iş səmərəliliyinə mənfi təsir göstərir. Tədris müəssisələrində qeydə alınan qeyri-etik davranışlar təhsil sistemində xüsusi diqqət tələb edən problemlərdən biridir. Rəhbər şəxslərin və təhsilverənlərin qeyri-etik davranışları hər kəslə yanaşı, təhsilalanlara da ciddi təsir göstərir. Ümumiyyətlə, müəllimlərin nümayiş etdirdiyi qeyri-etik davranışlar onların peşəkar hörmətini azaldır (Keskin, & Keskin, 2023). Fərdin qeyri-etik

davranışlara yol verməsi və ya verməməsi əsasən onun mənəvi inkişaf səviyyəsi və etik prinsiplərə əməl etmə bacarığı ilə bağlıdır. Eyni zamanda, cəmiyyətdə insanların cinayət törətməsinin və qanunsuz hərəkətlər etməsinin qarşısını almaq üçün müəyyən hüquqi çərçivələr və sanksiyalar mövcuddur. Lakin bəzən qanuni hesab edilən davranışlar etik baxımdan düzgün olmaya bilər. Məsələn, müəllimin yalnız yüksək nəticə göstərən tələbələrə diqqət yetirib digər tələbələri nəzərə almaması etik baxımdan yanlış sayılsa da, hüquqi məsuliyyət yaratmır. Bunun əksinə olaraq, məktəb əşyalarından şəxsi məqsədlər üçün istifadə etmək və ya bir işi qanunsuz yollarla həll etmək məqsədilə rüşvət almaq həm etik dəyərlərə ziddir, həm də qanunvericilik çərçivəsində cəza tədbirləri tələb edən hərəkətlər kimi qiymətləndirilir (Yaylalı, 2023). Bir davranışın peşə çərçivəsində etik və ya qeyri-etik hesab olunması, həmin davranışın peşənin əsas öhdəlik və prinsipləri ilə uyğunluq dərəcəsinə bağlıdır. Bu uyğunluğun təmin edilməsi və etik qaydalardan kənarlaşmanın minimuma endirilməsi fərdin şəxsi məsuliyyətidir və bu proses etik qərar qəbul etmə mexanizmi vasitəsilə həyata keçirilməlidir. Etik qərar qəbul etmə, ən uyğun etik alternativin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və seçilməsi prosesidir ki, bu da etik prinsiplərə riayət etməklə yanaşı, mümkün mənfəətlərin qarşısının alınmasına da yönəlmişdir. Bu proses kompleks zehni fəaliyyətlərdən ibarət olub, informasiyanın analizini, sintezini, strukturlaşdırılmasını və integrasiyasını tələb edir (McCreary, 2019). Yüksək emosional intellektli insanlar yüksək səviyyədə anlama, doğru qərarlar qəbul etmə və düzgün rəftar etmək qabiliyyətinə sahib olduqları üçün ciddi etik qaydalara ehtiyac duymurlar. Lakin bu xüsusiyyətlərə malik olmayan şəxslər etik kodekslərin rəhbərliyi ilə onlarda çatışmayan bu bacarıqları inkişaf etdirə bilərlər (Uzun, 2022).

Hər hansı bir hərəkət, davranış və ya fəaliyyətin təsdiq edilmiş qaydalara və tənzimləmələrə zidd olması intizamsızlıq kimi qəbul edilir. Müəllimlər arasında peşəyə qarşı intizamsızlıq onların tədris, öyrənmə və məktəb idarəetmə prosesinə mənfəətlə təsir göstərən davranışlarını ifadə edir. Müəllimlərin ən çox rast gəlinən intizamsızlıq hallarına daxildir: dərs və məktəbə davamiyyətsizlik, habelə gecikmə, dərs planlarının hazırlanmasının laqeyd edilməsi, təhsilənlərin tapşırıqlarının qiymətləndirilməməsi, gündəliklər, sinif jurnalları və təhsilənlərin nəticələri kimi məktəb sənədlərinin düzgün aparılmaması, imtahan saxtakarlıqlarında iştirak, valideynlərdən və təhsilənlərdən qeyri-qanuni ödənişlərin tələb edilməsi, icazəsiz ödənişli təhsil məzuniyyətinə çıxma, spirtli içki və narkotik maddə istifadəsi, habelə etik və peşə prinsiplərinə zidd davranışlar. Bu kimi hallar təhsil sisteminin bütün səviyyələrində ciddi təhlükə yaradır, çünki müəllimlər gələcək nəsillərin yetişdirilməsi və cəmiyyətin inkişafı üçün fundamental rol oynayan peşəkar şəxslərdir (Akinrotimi, 2021, 134). Müəllimlərin qeyri-etik davranışı rəhbərliyə və kollektivə mənfəətlə təsir göstərməklə yanaşı təhsil müəssisəsinin nüfuzuna da ciddi zərər vura bilər (Page, 2016).

Müəllimlərin qeyri-etik davranışlarının bir çox səbəbləri mövcud olsa da, əsas səbəbləri sırasında göstərilə bilər:

1. Müəllimlərin ehtiyaclarının qarşılanmaması – Müəllimlərin əsas ehtiyaclarının vaxtında qarşılanmaması onların peşə etikası prinsiplərinə riayət etməsində çətinliklər yarada bilər. Xüsusilə, rəsmi qurumların maaş artımı, vəzifədə irəliləmə, köçürmə xərclərinin ödənilməsi, əməkhaqqı borclarının aradan qaldırılması və digər sosial təminatlarla bağlı məsələlərə gec və ya qeyri-kafi cavab verməsi müəllimlərin motivasiyasını əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər. Bu cür şərait isə onların peşə öhdəliklərinə məsuliyyətlə yanaşmasına maneə törədərək ümumi təhsil keyfiyyətinə də mənfəətlə təsir göstərə bilər. Beləliklə, müəllimlərin maddi və sosial rifahının təmin olunmaması onların iş şəraitinə və peşəkar davranışlarına təsir edərək müxtəlif etik pozuntulara yol açma riskini artırır (Betweli, 2013, 89).

2. Müəllimlərin motivasiya çatışmazlığı – Aşağı əmək haqqı və narahat iş şəraiti, ağır iş yükü, iri həcmli siniflər, məhdud karyera inkişaf perspektivləri, təhsil müəssisələrində müasir infrastrukturun olmaması və müəllimlər üçün əlverişli yaşayış yerlərinin məhdudluğu onların peşəyə marağının azalması ilə nəticələnir. Beləliklə, bəzi müəllimlər həddindən artıq spirtli içki istehlak edir, dərs prosesinə gecikir və ya dərsə getmirlər. Xüsusilə bəzi müəllimlər ailə üzvlərinin maddi gözləntilərini qarşılaya bilmədikdə ailədaxili gərginliklər yaşaya və peşə prinsiplərinə uyğun olmayan davranışlar nümayiş etdirə bilərlər (Pascal, 2023, 90).

3. Müəllimlərin şəxsi xüsusiyyətləri –Bəzi müəllimlərin təbiətə intizamsız olması müşahidə olunur ki, bu da onların qeyri-etik davranış nümayiş etdirməsinə səbəb olur (Demirbilek, 2023, 78). Məsələn, dərs prosesində davamiyyətsizlik, etik dəyərlərə zidd münasibətlər və maliyyə resurslarının səmərəsiz idarə olunması kimi hallar bu çərçivədə nəzərdən keçirilə bilər. Belə davranışların yaranması müəllimlərin ailədə və cəmiyyətdə aldığı tərbiyə ilə də əlaqəli ola bilər.

4. Məlumatlılıq və ya nəzarətsiz idarəetmənin mövcudluğu – Müəllimlərin etik kodeksi bilməməsi və ya kifayət qədər məlumatlı olmaması, habelə zəif idarəetmə və təhsil qurumlarının nəzarət mexanizminin olmaması qeyri-etik davranışların baş verməsinə gətirib çıxarır. Bir çox müəllimlər peşə etikası və davranış qaydaları haqqında yetərli məlumatdan məhrumdurlar (Pelit, E., & Güçer, E. 2006, 116) , çünki məktəb rəhbərləri onları mütəmadi olaraq etik kodekslər barədə məlumatlandırmır və təhsil rəsmiləri bu prinsipləri izah edən seminarlar keçirmirlər (Pascal, 2023, 91).

5. Texnologiya ilə bağlı amillər – Qeydə alınmışdır ki, müasir texnologiyalar – televiziya, mobil telefonlar və internet bəzi müəllimlərin qeyri-etik davranışlar nümayiş etdirməsi ilə nəticələnib. Xüsusilə gənc müəllimlər mədəni fərqləri və peşə prinsiplərini nəzərə almadan bəzi qeyri-etik nümunələri təqlid edərək onları öz peşə fəaliyyətinə tətbiq etmişlər (Mfaume & Bilinga, 2017, 47). Müəllimlər dərs vaxtlarında mobil telefonlardan həddindən artıq istifadə edərək dərslərə laqeyd yanaşır və qeyri-etik həyat tərzinə meyil edirlər (Pascal, 2023, 91). Texnologiya yaradıcıları, təhsilverənlər və təhsilənlər texnologiya etikası barədə maarifləndirilməlidirlər. Texnologiyalardan məsuliyyətli, təhlükəsiz və etik istifadə ilə bağlı təlimlər keçirilməlidir (Aydın, 2024, 877).

Bu amillər müəllimlərin etik prinsiplərə əməl etməsinə maneə törədərək təhsilin keyfiyyətinin azalmasına səbəb olur. Buna görə də, müəllimlərin sosial rifahının yüksəldilməsi, etik normalara riayət edilməsinin stimullaşdırılması və təhsil sistemində səmərəli nəzarət mexanizmlərinin formalaşdırılması zəruridir.

Müəllim davranışlarının təhsildə rolu və təhsilənlərə təsiri. Müəllimin öz peşəsinə bağlılığı, tədris etdiyi fənnin elmi və metodoloji əsaslarını dərindən mənimsəməsi, yeniliklərə açıq olması və daim öyrənməyə həvəs göstərməsi ideal müəllim modelinin əsas xüsusiyyətləri kimi qiymətləndirilə bilər. Bununla yanaşı, geniş dünyagörüşü, yaradıcı və tənqidi düşünmə bacarığı, problemlərin həll edilməsi, düzgün qərarvermə və vaxtın səmərəli idarə edilməsi kimi keyfiyyətlər də peşəkar müəllimlik üçün vacib hesab olunur. Lakin yalnız bu xüsusiyyətlər müəllimin peşəkar səviyyədə fəaliyyət göstərməsi üçün yetərli deyil. Peşəkar müəllimlik, eyni zamanda, yüksək peşə mədəniyyətinə və müsbət şəxsi keyfiyyətlərə sahib olmağı tələb edir ki, bu da müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin keyfiyyətini və effektivliyini artıran əsas amillərdən biridir (İlyasov, 2018). Əgər müəllimlər tələbələrindən istədikləri davranışları ilk növbədə özləri nümayiş etdirərlərsə, bu, tələbələrin müəllimə və dərslərə qarşı münasibətinə müsbət təsir edə və onların dərslərdə uğurlarının artmasına kömək edə bilər (Sürmelioglu, & Üstün, 2023). Müəllimlərin sinif daxilində effektiv ünsiyyət bacarıqlarından istifadə etməsi və bu bacarıqları davamlı şəkildə inkişaf etdirməsi, sinifdə müsbət öyrənmə mühitinin formalaşmasına töhfə verir. Təhsilənlər sevdikləri müəllimləri rol model kimi qəbul edərək, onların tədris etdiyi fənlərə daha yüksək diqqət göstərirlər və nəticədə akademik göstəricilərində müsbət dəyişikliklər müşahidə olunur. Müəllimlər yalnız fənn bilikləri ilə deyil, eyni zamanda davranış və münasibətləri ilə də təhsil alanlara nümunə olmalı, onların müsbət münasibətlər formalaşdırmasına və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə şərait yaratmalıdırlar. Effektiv ünsiyyət vasitəsilə müəllimlər tələbələrin motivasiyasını artırmalı və dərs prosesində fəal iştiraklarını təşviq etməlidirlər. Araşdırmalar göstərir ki, təhsil alanlar emosional bağlılıq hiss etdikləri müəllimlərin tədris etdiyi dərslərə qarşı da müsbət münasibət nümayiş etdirirlər (Gurbetoğlu, & Tomakin, 2011, 262). Yaxşı və peşəkar müəllim dinamik, şən, xoşbəxt və özünə güvənən bir şəxs olmalıdır. Müəllimin emosional vəziyyəti və sinifdə özünü rahat hiss etməməsi, onun dərs mühitində qəbul etdiyi qərarların əksəriyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Mənfi emosional vəziyyətdə olan müəllimlərin səmərəli və düzgün qərarlar qəbul etməsi çətin hesab olunur. Bu səbəbdən, müəllimlər sinifə daxil olmamışdan əvvəl şəxsi problemlərindən uzaqlaşmalı və sinifə emosional cəhətdən hazır şəkildə daxil olmalıdırlar (Başar, 1999, 118). Tələbə sinif mühitinə daxil

olduqda özünü təhlükəsiz hiss edərsə və dəyərli olduğunu anlayarsa, təlim mühitinə, müəllimə, dərslərə daha tez və səmərəli şəkildə uyğunlaşmağı bacarar. Bu halda sinif idarəçiliyində də mühüm problemlər aradan qalxa və qarşılıqlı bir bağ yarana bilər. Müəllim eyni zamanda özünü tanıyıb çatışmazlıqlarını aradan qaldırırsa və bunu tələbələrinə də aşılarsa, səmərəlilik ən yüksək səviyyəyə çata bilər (Cizreli et al., 2023, 696).

Müəllimin göstərdiyi davranışlar yalnız onun peşə rolunu formalaşdırmır, eyni zamanda təhsilalanların uğurlarına, sinifdəki psixoloji mühitə və dərsin tədris keyfiyyətinə də birbaşa təsir göstərir. Müəllimlər sahə bilikləri, peşə bacarıqları və ümumi dünyagörüşü baxımından nə qədər bilikli olsalar da, müəllimlərin xoşagəlməz davranışları bu üç sahədəki kompetensiyaları təsirsiz və faydasız edə bilər. Məsələn, sahə biliyi zəif, lakin davranışları təhsil alanlar tərəfindən sevilən bir müəllimin dərsləri maraqlı, əyləncəli və faydalı keçə bilər. Əksinə, müəllimlik səriştəsi baxımından yüksək səviyyəyə malik olsa da, sevilməyən davranışlara sahib olan bir müəllimin dərsləri mövzular nə qədər maraqlı olsa belə, təhsil alanlar tərəfindən cansıxıcı və ikrah hissi doğuran hesab oluna bilər. Buradan demək olar ki, yaxşı bir öyrənmə mühiti üçün sevilən və təqdir edilən davranışlar təhsil və tərbiyənin ən təməl şərtlərindəndir (Gurbetoğlu, & Tomakin, 2011, 266).

Nəticə

İnsanlarda etik dəyərlərin formalaşması adətən erkən yaş dövrlərinə təsadüf edir. Bu dəyərlərin ilkin aşılama məkanı ailə mühiti olsa da, onların daha da gücləndirilməsi, sistemli şəkildə öyrədilməsi, əsasən, uşaq bağçalarında və ibtidai məktəblərdə həyata keçirilir. Bu erkən təhsil mərhələlərində uşaqlara etik davranışlar, düzgün ünsiyyət və sosial məsuliyyət anlayışları öyrədilərək sağlam mənəvi təməlin qoyulması təmin olunur. Buna görə də, bəzi insanlar hesab edirlər ki, ali təhsilin etik inkişafda əhəmiyyətli rolu yoxdur. Lakin aydındır ki, etik inkişaf ömür boyu davam edən bir prosesdir. Hər bir ali təhsil müəssisəsində tələbələr təhsil müddətində müxtəlif proqram və fəaliyyətlər çərçivəsində tez-tez etik qərarlar verməli olurlar. Bu səbəbdən, ali təhsil müəssisələrinin vəzifəsi tələbələri belə qərarlarla üzləşdikləri zaman həm təhsil müddətində, həm də sonrasındakı ehtiyac duyduqları bacarıq və dəyərlərlə təmin etməkdir. Başqa sözlə, ali təhsil tələbələrin etik düşüncə və dəyər sisteminin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu mənada xüsusilə müəllimlər böyük təsiretmə gücünə malikdirlər. Müəllimlik peşəsi etik prinsiplərə riayət edilməsini tələb edən məsuliyyətli və nüfuzlu bir peşə kimi qiymətləndirilir. Müəllimlərin etik davranışları yalnız onların peşəkar imicinə deyil, həmçinin tələbələrin inkişafına və ümumilikdə təhsil sisteminin keyfiyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu baxımdan ali təhsil müəssisələrinin funksiyası sadəcə nəzəri bilik ötürməkdən ibarət olmamalı, eyni zamanda tələbələrə etik seçimlər etmə bacarığını aşılamaq dəyərləri tədris prosesinə inteqrasiya edilməsini əhatə etməlidir. Müəllimlərin qeyri-etik davranışlarının qarşısının alınması məqsədilə onların sosial rifahı təmin edilməli, peşəkar inkişafı davamlı şəkildə dəstəklənməli və etik kodekslər barədə mütəmadi maarifləndirmə tədbirləri həyata keçirilməlidir. Bu istiqamətdə müəllimlərə peşə fəaliyyətində üzləşə biləcəkləri emosional çətinliklərlə bağlı müvafiq psixoloji dəstəyin təmin edilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda, təhsil sistemində etik davranışlara nəzarət mexanizmlərinin səmərəli və şəffaf şəkildə fəaliyyət göstərməsi də bu prosesin ayrılmaz tərkib hissəsi olmalıdır. Beləliklə, etik prinsiplərə riayət edən, öz peşəsinə sadıq və məsuliyyətini dərk edən müəllimlərin yetişdirilməsi təmin oluna bilər ki, bu da öz növbəsində təhsil sisteminin davamlı və keyfiyyətli inkişafına töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. Arslan, H. (2024). *Öğretmenlerin Öğrenciler İle İlişkilerde Etik İlkeler Uygun Davranma Durumlarının İncelenmesi*, (Yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı.
2. Atak, S., ve Gül, S. K. (2014). *Meslek etiği kavramları*. Adalet Yayınevi.
3. Ay, F. (2017). Öğretim Üyesinin Etik Sorumluluğu. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 4(3), 267-271. <https://doi.org/10.17681/hsp.281915>

4. Başar, H. (1999). *Sınıf Yönetimi*, M.E.B. Yayınları.
5. Cizreli, S., Kirtay, R., Boynukara, Z., Çelik, S., Yılmaz, N., Tiryaki, E., Günay, E., & Durum, M. O. (2023). Öğretmenlerin etkili öğretmen davranışlarına ne ölçüde sahip olduklarına ilişkin algıları. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(93), 694-708. <https://doi.org/10.2645>
6. Demir, G. (2023). Yükseköğretimde etik ilkelerin gelişimi ve önemi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 403-420. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1316156>
7. Demirbilek, M. (2023). *Unethical behaviours of teachers in the opinions of school administrators and colleagues*. İş Ahlakı Dergisi, 16(1), 76-101.
8. Erdem, H. (2014). Kitle İletişimi, Etik ve Eğitim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 63-77. <https://doi.org/10.17152/gefd.10834>
9. Hacıyeva, N. (2012). *Estetika, peşə etikas və psixologiya*. Şərq-Qərb nəşriyyat evi.
10. İlyasov, M. İ. (2018). *Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji sərəştəliliyin müasir problemləri*. Elm və təhsil.
11. Gurbetoğlu, A., & Tomakin, E. (2011). Sevilen ve Sevilmeyen Öğretmen Davranışlarına İlişkin Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 261-276.
12. Karataş, K. (2020). Öğretmenlik Mesleğine Kuramsal Bir Bakış. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(17), 39-56.
13. Kayıkçı, K., & Uygur, Ö. (2012). İlköğretim okullarının denetiminde mesleki etik (Bir durum çalışması). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*, 18(1), 65-94.
14. Keskin, N., & Keskin, İ. (2023). Öğretmen Adaylarının Eğitimde Etik Dışı Davranışlara İlişkin Görüşleri. *European Journal of Educational and Social Sciences*, 8(1), 18-31.
15. McCreary, B. (2019). *Professional ethics, decision-making, and interdisciplinary collaboration: An exploration of teacher preparation programs and practice* [Doctoral dissertation, Stephen F. Austin State University]. Electronic Theses and Dissertations, (254). <https://scholarworks.sfasu.edu/etds/254>
16. Mfaume, H., & Bilinga, M. (2017). Prevalence of teachers' professional malpractices in Tanzanian public secondary schools: What ought to be done? *Journal of Education and Training Studies*, 5(2), 43-52.
17. Page, D. (2016). The multiple impacts of teacher misbehaviour. *Journal of Educational Administration*, 54(1), 2-18. <https://doi.org/10.1108/JEA-09-2014-0106>
18. Paschal, M. J. (2023). Ethics in the teaching profession: A practical approach to teachers' professionalism. *International Journal of Social Sciences and Educational Studies*, 10(3), 82-94.
19. Pelit, E., & Güçer, E. (2006). Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğiyle İlgili Etik Olmayan Davranışlara ve Öğretmenleri Etik Dışı Davranışa Yönelten Faktörlere İlişkin Algılamaları. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 95-119.
20. Sürmelioglu, M., & Üstün, A. (2023). Öğretmenlerin sınıf içi tutumlarının öğrencilerin ders başarısına etkisine yönelik öğretmen görüşleri. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9(70), 3843-3850. <http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.72970>
21. Uzun, F. (2022). Eğitimde etik ve ahlaki değerlerin artan önemi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 11(31), 91-105.
22. Yaylalı, E. (2023). *Öğretmenlerin öğrencilerle ilişkilerinde etik dışı davranışlarına ilişkin öğretmen görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.

Daxil oldu: 05.01.2025

Qəbul edildi: 12.04.2025